

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2018

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Helmer Gustavson in memoriam

Under slutskedet av arbetet med årets upplaga av Situne Dei nåddes redaktionen av det sorgliga budskapet att f.d. avdelningsdirektören vid Riksantikvarieämbetet och hedersdoktorn vid Uppsala universitet Helmer Gustavson har avlidit. Därmed har en av världens främsta runologer gått ur tiden och Sigtunaforskningen har gjort en stor förlust.

Även om Helmer hade ovanligt breda kulturhistoriska intressen stod runforskningen alltid i centrum. Han var sedan slutet av 1960-talet knuten till det så kallade Runverket vid Riksantikvarieämbetet och under många år också chef för denna verksamhet.

Till Helmers arbetsuppgifter hörde vid sidan av mycket annat att undersöka och publicera nyfunna runinskrifter, något som han började med redan 1970. Detta skedde då årligen i artiklar i Fornvännen och efter 1992 i den mer anspråkslösa tidskriften Nytt om runer. Arbetet förde honom ofta till Sigtuna och besöken intensifierades mot slutet av 1990-talet då några större utgrävningar i staden bidrog med en strid ström av lösföremål med runor. Bland arkeologer – och då inte bara i Sigtuna – var Helmer känd för att mycket snabbt vara på plats så fort ett nytt runfynd hade gjorts.

Till slut blev runfynden från Sigtuna så många att han började föra en särskild förteckning över dem, ”Sigtunas lösföremål”, och ge dem nummer, de nu så bekanta SI-numren. Under de fyndrika undersökningarna i kvarteret Professorn 1 år 2000 började siffran över runföremål närma sig hundra och för att öka uppmärksamheten bland de grävande arkeologerna lovade Helmer att bjuda på champagne när det hundrade fyndet gjordes. I förtroende fick jag veta att om de inte skulle uppnå denna siffra innan grävningens slut, så hade han några mer osäkra runben som skulle kunna inkluderas i serien. Vad jag vet blev detta aldrig nödvändigt och det bjöds också på champagne.

Det har berättats att man i samband med detta också gjorde en gemensam utflykt till Rosersbergs slott. De som åkte bilen bakom Helmers bil noterade hur denna hela tiden körde ut i vägrenen. Detta berodde dock inte på att föraren skulle ha smakat på champagnen, utan på att han under körningen förklarade någon runologisk princip för passagerarna och illustrerade detta med att rita runor i dammet på instrumentpanelen.

Idén bakom att samla alla Sigtunas runristade föremål var att Helmer tillsammans med den dåvarande museichefen Sten Tesch skulle ge ut en bok om dessa. Som den vane fältrunolog han var gick han mycket grundligt till väga med nyundersökningar av alla inskrifterna och manuskripten med beskrivningar växte över alla brädder. Vi kom då på idén att dessa skulle kunna publiceras i preliminära versioner på Riksantikvarieämbetets hemsida, vilket också skedde. Samlingen har under åren utökats och nya versioner av artiklarna har lagts ut, men helt komplett hann den tyvärr aldrig bli. Det finns dock i stort sett färdiga artiklar av Helmer om de flesta av de inskrifter som återstår och Runverket kommer att se till att arbetet får en fortsättning. Tanken är att dessa artiklar så småningom ska ingå i ett band av verket *Upplands runinskrifter*.

Helmer var som nämnt också en flitig skribent i den nyupplivade *Situne Dei*, där han nästan årligen bidrog med långa och intressanta artiklar. Några av Sigtunas märkligaste runföremål har där fått en utförlig behandling. Här kan nämnas hans artikel ”Runor på skolschemat!” från 2007, som handlar om den runristade trätrissan från *Professorn 1* (Sl 97), som visade sig vara ett undervisningsinstrument och innehålla ett så kallat runsyllabarium. Sådana är tidigare kända framför allt från medeltidens Norge, men här handlade det om ett vikingatida föremål med datering till första hälften av 1000-talet. Syllabariet har sina rötter i antiken och detta gav Helmer anledning ge fyllig bild av den klassiska läs- och skrivundervisningen, som av allt att döma också är relevant för hur runkunskapen förmedlades i 1000-talets Sigtuna. Uppföljare till denna artikel är ”Lära sig och lära ut runor – med hjälp av futharken?” i *Situne Dei* 2013, som handlar om hur de många fynden av uppteckningar av runraden från Sigtuna ska uppfattas. På samma tema går ”Spår av skrivkunighet och skrivvanor i det tidigmedeltida Sigtuna” från 2014, där han tillsammans med Anders Söderberg försökte ringa in särskilt litterata miljöer i Sigtuna genom att inte bara studera runfynden, utan också ställa dessa i relation till arkeologiska spår av skriftlig verksamhet som vaxtavlor, styli och potentiella pennknivar.

Ett par andra märkliga inskrifter som Helmer har skrivit om är den nästan hundra runor långa texten på runbenet Sl 62 från *Professorn 4*; ”Sårfeberbenet från Sigtuna”, 2010; och den runristade stämnyckeln till en harpa (Sl 76) från *Professorn 1*; ”Harpans magi”, 2008. I båda dessa artiklar visar Helmer sin skicklighet inte bara i att läsa och tolka runinskrifter, utan också sätta in dem i ett större kulturhistoriskt sammanhang.

Han förstod också hur viktigt det var att inskrifter publicerades och gjordes tillgängliga trots att kanske inte alla svårigheter i tolkningen var utredda. Det han själv inte hade lyckats lösa kanske någon annan skulle kunna genomskåda. Med hans noggranna läsningar av inskrifterna och detaljerade läsningskommentarer lades en fast grund för andra att arbeta vidare på.

Helmer delade gärna med sig av sitt stora kunnande och var genuint intresserad av allt nytt som hände inom forskningsområdet. Detta kan alla som har varit i kontakt med honom genom åren vittna om. Han berättade gärna goda historier ur sitt långa yrkesliv och var också mycket generös med sitt eget arbetsmaterial. Jag minns ännu tydligt hur jag i samband med att jag höll en kurs i runologi vid Stockholms universitet hösten 1999 fick tillgång till hans alldeles färska blyertsteckningar av den då nyfunna stämnyckeln och kunde visa dem för studenterna inte långt efter att fyndet hade gjorts.

Att Helmer nu har fått lägga ned sin penna är som nämnts en stor förlust för Sigtunaforskningen, men också en uppmaning för oss efterkommande att fortsätta utforskandet av Sigtunas runor i hans anda, det vill säga med ett aldrig sviktande intresse, kunskap, humor och entusiasm!

Helmer Gustavson blev 80 år.

Magnus Källström